

Margócsy István

A SZABAD ELVŰ PETŐFI

„...És minden ember ember egyaránt,
S az embernek nemcsak joga,
Hanem teremtőjéhez
Kötelessége is
Szabadnak lennie,
Mert aki isten legszebb adományát
Meg nem becsüli,
Magát az istent sem becsüli az!”

(AZ APOSTOL, 16. rész)

Van-e, ki ne ismerné Petőfi szabadsággal kapcsolatos lelkesült gondolatait, vallomásait, vízióit vagy ahogy a múlt századi poétikus irodalomtörténet fogalmazott: *szabadság-vallását*? Mindannyian tudjuk már az iskolából: a költő, érett korszakában legalábbis, folyamatosan szabadságideológiák varázsában élt és alkotott, s a szabadság (no persze az őáltala *személyesen* értelmezett) fogalma (vagy képze?te?) felnőttkorának minden gesztusát és alkotását átjárta; s joggal tanuljuk róla: alighanem ő a ritka példája annak, ahogy valaki mind a magánéletet, mind a társadalmi eszmélkedést, mind az elméleti vagy gyakorlati politizálást csak és kizárólag a szabadság jegyében tudja elképzelni és láttatni. Hiszen csak ama nagyon ismert, tömörségében is nagyívű, romantikusan fellengzős és rejtélyes állítás és vállalás is, mely az 1847-ben megjelent ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI élén mottóként álló SZABADSÁG, SZERELEM! című epigrammájában valóban szimbolikus pozícióban olvasható (s melyet később Petőfi „jelszavaként”, a Petőfi-kultusz által emelkedetten fel- és túlstilizált névvel *Votum Petőfianum*ként emlegettek), nagy nyomatékkal és szemléletesen közvetíti Petőfi önképét és önideológiáját – a szabadság szinte isteni jellegű mindenekfelettségének s mindenhatóságának korlátlan igényét. *Szabadság*: az egyén számára (természeti adottság?, az akarat szabadsága?, személyi és szerelmi választások korlátlansága?), a társadalom minden tagja számára (jogbiztonság?), a nép számára (jogegyenlőség?), a nemzet számára (nemzeti önrendelkezés és függetlenség?), az egész világ számára (szent világszabadság?!); *szabadság*: kitől vagy mitől (istentől?, társadalmi kötöttségektől?, általában a többségtől s elnyomástól?, más ország vagy idegen nemzet kormányzásától?) – a romantikus költő szinte soha nem tesz különbséget a sok- vagy többféle értelmezés között: a lánglelkű vízió osztatlanul, elemzési igény nélkül és egyetemesen tartalmazza egyszerre az összes értelmezési lehetőséget. A szabadság Petőfi számára nem kifejtendő, analitikus, elméleti probléma – hiszen nem szakfilozófusról, hanem költőről van szó –, nem is csak megvalósítandó, aktualizálható politikai program, hanem oly összefoglaló személyiség-lélektani és etikai princípium, melynek szinte „természetesen”, számára magától értendő, magyarázata nem szoruló módon adódnak nemzet- és világméretű társadalmi-politikai vonatkozásai és kiterjesztései. Nyilván szemére vethető lenne a költőnek, hogy könnyedén és bárhol alkalmazott szabadságfogalma a szigorúan értelmezett filozofikusság szempontjából egyszerre túl absztrakt és túl konkrét, hogy ugyanazon

kategórián belül értelmezi pl. egy kamasz fegyelmet s hivatalosságot nem tűrő önféltetését és az emelkedő vagy felkelt nemzet kibontakozási törekvését, s hogy lelkesült szabadságrajongásában saját fogalmiságát is hajlandó, akár a paradoxon határain is túl feszíteni – ám az a tény, hogy mindezt akkor teszi, mikor az európai liberális romantika szabadságideológiája és frazeológiája minden értelmiségi számára jóformán köznyelvi szinten jelentkezett, könnyen megmagyarázza e költői (gondolkodói és nyelvi) „szabadságot”. Mert ha az persze nem is tagadható, hogy a SZABADSÁG, SZERELEM! dagályos és nagyot mondó, mégis elegáns szózata válasz nélkül hagyja az olyan, elméletileg nem jogtalan kérdéseket: *feláldozott* étellel hogyan is lehet a szerelmet választani vagy szerelmesnek lenni (s kiért, miért és hogyan kell vagy lehet a szerelemért életáldozatot hozni), s kinek vagy minek szabadságáért érdemes, lehet vagy kell feláldozni az éppen megnyert, nyilvánvalóan szabadságelvű szerelmet; az is kétségtelenül igaz, hogy ezeknek a kérdéseknek a feltevése az adott, romantikus költői nyelvhasználaton belül frivolnak tűnhet fel: akinek, mint Petőfinek s sok más kortársának és barátjának számára *minden* azon méretik meg, hogy a *mindent magába foglaló* s épp emiatt elvont szabadságkála melyik fokára helyezhető, az élet, az erkölcsiség összes pozitívuma összesűrűsödik e szóban. E nagy romantika számára állítható és vállalható értéként *semmi* más nem marad meg, s ebből következőleg a szabadság levetkőzi a lehetséges konkrét viszonyítások mindegyikét: amint a szabadság fogalma megszabadítja és kiüresíti itt magát az egyébként felmerülő értelmező (s emiatt természetesen lehatároló, korlátot jelentő) fogalmi kontextusok mindegyikétől, úgy helyezi önmagát a szabad szubjektum is minden kereten (társadalmon, szokásrenden, jóléten stb.) kívül, úgy képzei el magát e szubjektum e számára csak korlátozásként jelentkező princípiumokkal *szemben* (emiatt is lehet a romantikus költő önmeghatározása számára a legkézenfekvőbb helyzet, ha a szembenállást feloldhatatlan antinómiában fogalmazza meg: A VILÁG ÉS ÉN). Ama híres és impozáns etikai példázat, melyet Petőfi A FARKASOK DALA impozánsan csattanós befejező strófájában mond ki, e parttalanul „szabad” szabadságfogalom elméleti felhasználására is kiválóan alkalmazható; íme, a „*kietlen puszta*”-ban lakók mindenütt, mind „*kívül*”, mind „*belül*” üldözőkkel találkoznak, s hitvallásuk is csak a teljes önmagukra maradás legvégső (halálos) határhelyzetében fogalmazódik meg:

„Fázunk és éhezünk
S átlőve oldalunk,
Részünk minden nyomor...
De szabadok vagyunk!”

*

Költőről lévén szó, talán megengedhető a bevezetőnk címében alkalmazott, *szóval* (és helyes írással) való frivol, de talán mégis tartalmas játék is: megítélésünk szerint ugyanis Petőfi aligha nevezhető közvetlenül és egyértelműen, a szónak eszmétörténetileg szoros értelmében *szabadelvűnek*. Mert ha természetesen igaz is az, hogy egész életműve csak a romantikus liberalizmus korabeli európai eszmekörének alapozásán képzelhető el, ha igaz is az, hogy költészetét és politikai eszmélkedését a magyar reformkori liberális gondolkodás fővonulatával (akár filozófiai alapozását, akár stratégiai irányultságát tekintve) számtalan szál kapcsolta szinte elválaszthatatlanul össze, ha igaz is az, hogy a liberalizmus mindent átható legáltalánosabb, szinte természeti vagy isteni törvényként ható alapképzete (azazhogy az én szabadságom a mások sza-

badsága nélkül nem valósítható meg) nála is mindenütt vezérprincípiumként érvényesül, ahhoz, hogy életművét liberálisnak nevezzük, egyszerre hiányzott is belőle, eszméiből, politikájából, gondolkodásából, műveiből túl sok minden, s egyszerre volt is benne, gondolataiban rengeteg olyan elem, sokszor messzemenően *döntő* mozzanat, mely a *par excellence* liberális gondolkodással közvetlenül össze nem férhet. Paradox helyzet: a szabadságért elvileg hevülő magyar költőknek alighanem legnagyobbika, ki az individuális és közösségi szabadság szavát vagy jelszavát jóformán imádság vagy eskü gyanánt, mindig a patetikus emelkedettség modalitásában mondta ki, s teljes fenségében szeretne volna érvényesülni látni, mind erkölcsi univerzalizmusát, mind konkrét politikai programját tekintve hol a klasszikus szabadelvűség ideológiáján *innen*, hol pedig *túl* foglalja el helyét – társadalmi-politikai elvárásaiban hol az egyszerűbb, alacsonyabb szintű megoldásokkal is megelégszik, hol pedig a legtágabb keblű univerzalizmus varázsának is engedni képes. A szabadság mindenekfelett! – szól rendületlenül s modifikáció nélkül a romantikus Petőfi egyetemes kiáltványa: ám hogy a történelem (illetve a politikai harc) folyamatában, változó idejében és sok-sok különös pillanatában az absztrakt szabadság mily inkarnációja, mily aktuális konkretizációja kerül épp terítékre, hogy melyik s milyen szintű szabadság melyik alkalomból s milyen körülmények között lesz számára érvényes, az (számára is, a szemlélő, olvasó számára is *természetes módon*) nem kevés változatot mutat fel. S e változatok, ha a legvégső szabadságfilozófia egyetemességében *végző soron* egységgé szellemülnek is át, e konkretizációk során oly ellentéteket is magukba foglalnak, melyek elvileg nehezen feloldhatók és alig összeegyeztethetők: Petőfi emez ellentmondások kapcsán nyerheti el aztán a későbbiekben, az irodalomtörténeti (és politikus) értelmezésekben hol a nacionalista, hol a kozmopolita minősítést, s ily kettősségek okán tekinthetik a radikális forradalmárt hol a szocialista mozgalmárok közvetlen elődjének, hol kommunisztikus anarchistának, hol pedig, nagyon meglepő módon, az ezekkel szögesen ellentétes konzervatív értékek nemes védelmezőjének. E későbbi, másfél száz éven át máig élő és ható politikai, eszmetörténeti minősítések, melyek szélsőséges tarkasága és önkényes összevisszasága messze felülmúlja a költők utóéletében megszokott átértelmezések megszokott mennyiségét és arányát, alighanem azért jöhettek egyáltalán létre, mert Petőfi valóban „szabadon” bánt önmaga szabadságának és szabadságfogalmának értelmezésével és alkalmazásával. Az utókor oly sok képviselőjének, kik Petőfi szabadságfelfogását a maguk szája ize (s filozófiai-politikai beállítottságuk) szerint interpretálták, tulajdonképpen csak egyetlen módszertani kifogást lehet a szemére hányni: a költő sok és sokféle megnyilvánulása közül mindig csak az egyféle, az egy típusba tartozó vagy sorolható akciókat és reakciókat vették figyelembe s tették általánossá és többnyire kizárólagossá (azaz csak azt tekintették lényegesnek és *jellemzőnek*, amire a maguk szempontjainak erősítése végett éppen szükségük volt), s a másfelé mutató jelenségeket vagy teljesen kihagyták értelmezésükből, vagy csak másodlagos fontosságúnak minősítve, mint szelíd „hibákat”, megbocsátón és jelentéktelenül kommentálták. Holott Petőfinek mint költőnek *szabad elvűsége* alighanem éppen abban ragadható meg, hogy szabadságát és szabadságideológiáját nem elvi szempontok alapján kívánja elmagyarázni és érvényesíteni (azaz költészete számára nem hajlandó princípiumait leegyszerűsíteni), de személyes költői szabadsága nevében az ellentmondások akár nyílt vállalását is kész kimondani. E szabadság kihívó hirdetése okán nyilván bele kellett ütköznie a (szinkron vagy utólagos) befogadási stratégiák nemegyszer lineáris és kiegyenlítő értelmezési igényének korlátaiba, s akár teljes értetlenséget is vonhatott

magára – a költő, szabadságának dacos vállalása során, mindezt aztán tudatosan is a világ szemébe vághatta, önmaga s szabadsága értékét messze a lenézett és megvetett világ fölé transzponálva (NEM ÉRT ENGEM A VILÁG...):

„Nem ért engem a világ!
Nem fér a fejébe,
Egy embernek éneke
Hogy lehet kétféle?”

*

Petőfi világhoz való viszonyulása alighanem valóban, e most idézett versnek megfelelően, *kétféle* volt: egyszerre és egymás mellett élt benne a romantika nagy, lázadó és korlátokat nem ismerő individualizmusa, s – ugyancsak a romantika hozományaként – a közösségbe (népbe, nemzetbe) való beleolvadás igénye. Az individuum mindenekfelett! – Petőfi egyetemes szabadságideológiájának ez lesz a személyiségre alkalmazott és szabott parancsa és poétikája: ennek nevében fog költészetének mind tematikája, mind szemlélete, mind beszédmódja alakulni. A Petőfi-vers a maga korában is meglepő és kihívó, majdhogynem szemérmetlen módon mindig *önmagáról* szól és beszél (gondoljuk meg: mily sok olyan verse van, mely jogosan viselhetné, nagyon ifjúkori, zsenge és nagyszájú, konvencionális és konvenciókat már felrúgó dala nyomán, közvetlenül is az ÉN címet!), s ha nem is mindig alkot tematikusan is önarcképet (bár maga e műfaj is jóval többször elevenedik meg nála, mint más kortársánál, s ráadásul e műfaj is hányféle, nemegyszer alternáló képet nyújt önmodelljéről!), a versben a megénekelt tárgy, másik személy vagy a tárgyhoz, a másik személyhez fűződő viszony rögzítése eltörpül a verset mondó szubjektum majdhogynem vadul és nyersen kiénekelt önérvényesítése mellett. A költői szabadság e Petőfi-féle romantika számára csak a szélsőséges és exhibicionista individualizmusban nyer értelmet – az összes ettől eltérő költői megnyilatkozás vagy erkölcsiség elvetendő nyárspolgárisággként, vagy egyszerűen rossz költészetként fog megpecsételtetni. AZ ALFÖLD kezdésének és zárásának mindenki által ismert, sokszor idézett sorai („Mit nekem te zordon Kárpátoknak / Fenyvesekkel vadregényes tája!” – „Szép vagy, alföld, legalább nekem szép!” stb.) elég nyilvánvalóan képviselik ennek a Petőfire mindvégig jellemző szenvedélyes individualizmusnak nyíltan vállalt önkényességét; nemcsak a választásnak, az értéktulajdonításnak lesz a személy önkénye a forrása, hanem ugyanez az önkény fog ráadásul indoklásul is szolgálni: a költő csak azt fogja dicsőítő leírásában megénekelni, amit ő *szert*, azt a tájat fogja említeni, ahol ő van *honn*, s az egész táj dicsőítésének lezáró magyarázata is a költő személyes érintettségére fog hivatkozni (*itt születtem*). A költői szabadság alighanem azt fogja e téren Petőfi számára jelenteni, hogy a költő követeli s kivívja a saját maga (azaz egy individuum) számára a minden mást kizáró egyéni megszólalás jogát – verseiben mindent a maga képére formál, s minden közlendőt a maga szemlélete révén erőszakol, bármilyen objektivitás igényét félrelökve, az olvasóra. Petőfi költői individualizmusa talán abban fejeződik ki legvilágosabban, ahogy állandóan koordinálni és minősíteni igyekszik mondandójának és szövegének minden ízét: verseiben jóformán egyetlen olyan leíró („objektivitást” hordozó) mozzanat sincsen, mely valamilyen módon ne lenne így vagy úgy, személyes önkény által, jelölten is minősítve, vagy melyre ne telepedne rá, a legapróbb elemekig terjedően, a beszélőnek nyíltan vagy rejtetten képviselt modalitása. Petőfi igazából talán amiatt lenne nevezhető a ma-

gyar költői nyelv felszabadítójának, mert azt a szabadságot vitte be a költői megszólalás nyilvánosságának játékterére, mely az általa megfogalmazott „Egy ember szól...” programjának egyediségét és közvetlen személyhez kötöttségét javallta, s minden konvencionális megszólalást kárhózzatni volt képes. Meglehet, kimondott persze Petőfi is sok általánosságot és közhelyet is, s azt senki nem mondhatja, hogy csupa új dolog jutott volna eszébe, de e konvencionalitásokat is az aktuális megszólalás egyedi modalitásában tudta, így vagy úgy minősítve, kimondani, s ezáltal elvette (vagy legalábbis szűkítette) a konvencionalitás tartalmi általánosságát. A Petőfi által megénekelte költői témák, tárgyak nagyon sokszor rendkívüli mértékben hasonlítanak kortársai verseire (vegyük csak például az e korban divatos Alföld-versek tárgyi-képi anyagát: Petőfinél e téren szinte semmi kiemelkedő egyéni *inveniót* nem találunk!), ám az a gyakran erőszakos önkényesség, az a mindig vibráló, mindvégig s minden szinten indulatokat (azaz személyesen elkötelezett viszonyulást) érzékeltető beszédmód, amely e témák és tárgyak láttatásában egyszemélyes szemléletet és értékelést hajt végre, az magát a költői megszólalást szinte szélsőségesen egyedivé teszi (talán ez volt vagy lett az oka, hogy a pár évvel későbbi, úgynevezett Petőfi-epigonok, kik valójában *mindent* képesek voltak költészetéből utánozni, kivéve ezt az individuális modalitást, oly katasztrófális költői kudarcba fulladtak). A költő számára a szabadság a *megszólalás* szabadságában és egyediségében rejlik.

Petőfi individuális szabadságideáljának korrelatívját a közösségi ideál jelentette; a romantika nagy ideológiájának megfelelően, ismét kétféleképpen: egyrészt a népiesség irányzatával, azaz a közösnek tételezett, természetesnek és természetinek vélt népköltészet meg- és felelevenítésével, imitálásával és újratereemtésével, másrészt a költészet közösségi feladatvállalásával, a költészeti népképviselő (liberális és/vagy forradalmi) elkötelezettségének követelményével. A romantikus individuuum, tudván kötelességét, megpróbál elrejteni a népdalköltészet (illetve a népről kialakított ideologikus-nosztalgikus erkölcsi ábránd) nemes és ártatlan naivságában és szubjektumnélküliségében, s kipróbálja, hogyan szólna az ő hangja, ha hagyná elvegyülni az elképzelt népi énekesek karában. A vállalkozás paradoxitása rövid úton kiderül: Petőfinél nem a népdalköltészet (akár az eredeti folklór, akár a korabeli mű-népdal) fogja rányomni bélyegét a megszólalásra, hanem épp fordítva: az individuális szemlélet (mint ezt az irodalomtörténeti elemzők oly sokszor megírták már) lépten-nyomon átüt a népdalforma mégoly szabatosan követett zártóságán is (talán ismét ez lehet az oka, hogy Petőfi mű-népdalai nem hulltak ki az azóta eltelt másfél száz év befogadásának rostáján, mint kortársaiéi, kik a népi ideál nevében a mégoly szelíd individualizálástól is óvakodtak...). A népinek tekintett ihletés, mely egyszerre foglalja magába persze a műformát, a megénekelhető tárgyat s a népnek tulajdonított erkölcsi s életformabeli ideált, magától értetődően kerül konfliktusba az individuáció értékeivel (lásd például a SZOMORÚ ÉJ nosztalgikus s mégis távolságtartó kettősségét), s időnként nagyon keményen meg is fogalmazhatja az alapvető kettősséget. Az 1845-ben írott, FALUN című gyönyörű vers nagyívű folyamatának szomorú megtörése szépen mutathatja fel mindezt:

„Király vagyok most minden alkonyon:
A nap pirosló fényt lövel reám,
A nap pirosló búcsusúgára
Biborra festi egyszerű ruhám.

Gyönyörrel járom esténként a tájt,
Kilépvén a kis házfödél alól;
Porfellegekben a nagy ég alatt
A hazatérő nyáj kolompja szól.

Elandalodva hallom e zenét,
Elandalodva szemlélek körül;
És messze látok, mert mindenfelé
Mégmérhetetlen rónaság terül.

A rónaságnak messze tengerén
Imitt-amott áll egy fa, mint sziget,
S hová imát küld a mohamedán:
Kelet felé ez hosszú árnyat vet.

Miként csatában a sebzett vitéz,
Elvérzik a nap végre, s elesik;
S mint a dicsőség a vitéz-halált,
A napot csillagok s hold követik.

Körülem éj van, fényes éjszaka;
A csillagfényes éjben méla csend,
Oly csend, hogy szinte vélem hallani,
Mit a holdban szent Dávid lantja zeng.

A szomszéd tóból a vadlúdakat
Látom csapatban messzeszállani,
Szívemből is föl- és elszállanak
A nagyravágyás, hír vad álmai.

Feledni kezdem Pestet és zaját,
S jövődöm minden büszke terveit;
Jobb lenne élnem, így gondolkodom,
Jobb lenne élnem elfeledve itt.

A fölmagasztalt nagy nevek között
Ne hangoztassa senki nevemet,
Csak szőlőm és szántóföldem legyen,
Termők piros bort s fehér kenyeret.

S midőn szőlőmbül s szántóföldemről
Házamba térek este: hozza be
Majd a piros bort s fehér kenyeret
Piros menyecskének fehér keze.

*S ha a késő halálnak ujjai
A férj és nő szemét majd befogák:
Tegyék egy sírba a két aggastyánt
Nem tettetésből síró unokák.”*

Láthatjuk: a nagyszabású individualitás, mely először impozánsan, királyként járja be a kozmikusságában is tulajdonának tekintett végtelen természetet, minden mozzanában ki kell hogy forduljon önmagából, hogy egy ideologikus erkölcsi ideál nosztalgáját meg tudja testesíteni; s a vers kiindulóképének és kozmikus természetszemléletének teljes félretolására lesz szükség majd ahhoz, hogy a kezdetben nagyravágyó szubjektum bekényszerülhessen a népi élet idilljének egyszerűségébe – a versnek még kép- és nyelvhasználati módszere is átalakul s elaposodik: mintha a képek maguktól megéreznék a kétféleség széttartó feszültségét...

Másként áll a dolog a népképiseleti költészet profetikusan ideáljával: e téren a romantikus költő zavartalanul tudja egyeztetni szélsőséges egyéniségkultuszát és közösségi célra felajánlott szolgálatetikáját. Az előbb töredékben idézett verssornak egésze igen árulkodó: „Egy ember szól, de milliók nevében...” A költő, aki magában érzi s biztosan tudja, mi a mai (mindenkori) korszak lényege és parancsa, aki tévedhetetlenül felismeri, mi is az általa választott közösség, nép érdeke, törekvése, feladata, épp különös, *egyéni* képességei folytán képes minden kimondására, képviselőre. A költő azért tudja képviselni népét, azért tud *a nép nevében* szólni, azért tudja népét *talpra* szólítani, azért jogosult nemzetét akár ostromozni is, mert különleges (istentől vagy természettől kapott), nem mindennapi szubjektivitása a közösség fölébe is emeli. A közösségi népköltő e dicső romantikus vízióban ily módon azáltal lesz valójában közösségivé, hogy radikálisan kiemelkedik közösségéből, hogy isteni kiválasztottként, *lángoszlopként* haladhat a tiszteletre és szolgálatra méltó, ám mégiscsak átlagos egyedekből álló nép *előtt*. Petőfi e zseniális költőmodell megteremtésében és életre varázslásában egészében az európai romantika emberfeletti művész-próféta kultuszának ígézetét követi (e modell széles körű propagálását egyébként, mint ismeretes, Magyarországon Eötvös József kezdte meg Victor Hugo szolgálni-használni akaró vezérfigurájának patetikus ismeretetésével), s e gesztusával újfent paradox kettősséget hoz létre: egyszerre emeli fel a költészetet a legszentebb, legistenibb magaslatokra, s egyszerre hagyja meg az „egyszerű” mindennapok világában; a költészet, midőn közvetlen, áttételek nélküli, szinte „angyali” érintkezési lehetőséget biztosít arra, hogy a nagyszabású egyéniség magával az Istennel társalkodjék (lásd például AZ APOSTOL esetét), egyben oly templomhoz is hasonlít, melybe, mint tudjuk, mezítláb is be szabad lépni (A KÖLTÉSZET). A költészetet (s ami e körben ugyanaz: a népképiseleti-történeti tudást) e felfogás nyomán a kiválasztott, magukban (s talán elmondható: *csak* magukban) bízó korlátlan egyéniségek hozzák létre; s az igaz költészet igaz hordozói azok az önmagukat kiválasztó nagy individuuumok lesznek, akik – felismervén a kor kívánalmait és parancsait – individualitásukat, bár vezérként, áldozatként is fel tudják fogni vagy be tudják mutatni. Így válhat Petőfinél a nagyra törő önkibontakoztatás kihívó és absztrakt igénye („*Sors, nyíss nekem tért, hadd tehessenek / Az emberiségért valamit!*”) rövid úton a népvezérség profétai stratégiája alapjává, s így érhet össze a szolgálatetika aszkézisének nyílt kimondása („*Előre vonnak vágyaim, de én / Használni, s nem vagyogni akarok*”) a kiválasztott egyéniség kultikus megdicsőülésének, a szabadságért Krisztust követő halált is vállaló *megváltói*

szerepnek akarásával és vállalásával (lásd az EGY GONDOLAT BÁNT ENGEMET... ragyogó apokaliptikus vízióját!). Petőfi és romantikus nemzedéke számára e nagy kör így rajzoltatik meg: a költő azáltal lesz képes közösséget (akár önfeláldozás révén, akár forradalmi vezérként) szolgálni és képviselni, hogy egyénisége kiszakította népéből, s isteni zsenialitása oly szabadsággal látta el vagy áldotta meg, mely közössége átlagából egyszerűen hiányzik. A költő azért lehet próféta, mert *szabad* tud lenni, s ennek következtében tud, akár népével, akár Istennel, szabadon beszélni.

Számtalan helyet tudnánk idézni Petőfi megnyilatkozásaiból, melyek mind a költészet szolgáló funkcióját s talán nem túl frivol a szóhasználat: használati értékét hangsúlyozzák. Gyakorta nyilatkozik úgy ő, mintha versei, mint egyszerű *rongyos vitézek*, csupán arra lennének rendeltetve, hogy előkészítsék a terepet a majdani tett és tényleges küzdelem számára („*S eddig csak írtam, hol van még a tett?*”), s mintha a legszebb költészeti aktus maga lenne a (rövidesen bekövetkező, bizonyára sikeres és dicsőséges) felszabadító harcban tanúsított hőstett (LEGSZEBB VERSEM stb.). Ám még e téren is figyelemre méltó, mily különös individualitással s kötöttségeknek semmiben nem engedelmeskedő, szinte önfejű szabadságvágygal és szabadossággal él a költő. Bár időnként igen súlyos nyilatkozatokban, közismert módon ő maga is hirdeti amaz aszketikus költészeti ideált, mely elveti a *saját fájdalom és öröm* eldalolásának jogát, s megátkozta ama költőket, kik *elhajítják kezükből a nép zászlaját* (kivált a később szinte jelszóvá kreált A XIX. SZÁZAD KÖLTŐI-ben), költészetének egésze nyíltan szemben áll ezzel az igénnyel és poétikával. Az itt következő összehasonlító példa azonban talán jobban megvilágítja e kettősséget is. Tudjuk, a reformkorban igen nagy területen érvényesülő közösségi képviselési költészetet, a költészet aktuális *irányköltészetként* való felfogását a legegységesebben s legnyersebben talán Eötvös József képviselte. Az ő ars poeticája a forradalom előtti elkötelezett költőnemzedék számára elvi alapjait tekintve alighanem kézenfekvő módon elfogadható volt, s sokban hasonlítható is Petőfi vagy valamely barátja, *elvtársa* nem egy állásfoglalásához:

*„Én is szeretném nyájasabb dalokban
Üdvözleni a szép természetet,
Ábrándaimnak fényes csillagokban
Bimbók között keresni képeket.*

*Én is szeretnék kedvesem szeméről
Enyelgve és busongva dallani,
S nyájas arcáról, jéghideg szivéről
Érzékenyen sok szépet mondani.*

*Én is szeretném lángoló szavakkal
Dicsérni ősz Tökajnak tűzborát,
Szabály szerint kimért, zengő sorokban
Megénekelni a magyar hazát.*

*De engem felver nyájas képzetimből
Komoly valónak súlyos ércvara;
Fajom keserve hangzik énekimből,
Dalom nehéz koromnak jajszáva.*

Mit ezrek némán túrva érezének,
 Eltölti égő kínnal lelkemet;
 Mért bámulod, ha nem vidám az ének,
 S öröm helyett csak bűt ébreszthetett?

Míg gyáva kor borúl hazám fölébe, –
 Én szebb emlékivel nem gúnyolom;
 Míg égő könny ragyog ezrek szemébe',
 Szelíd örömről nem mesél dalom.

Miként az aeol-hárfa viharokban
 Feljajdul a magas tetők felett:
 Úgy zeng a dalnok bús dalt bús napokban,
 Ki várna tőle nyájas éneket?

Ha éji vész borítja látkörünket,
 Villámokért sohajt a tévedő;
 Ha régi bánat kínozá szívünket,
 Nem könnyeket kér-é a szenvedő?

S ilyen legyen dalom: egy villám fénye,
 Egy könny, kimondva ezrek kínjait;
 Kit nem hevít korának érzeménye,
 Szakítsa ketté lantja húrjait.”

Eötvös elképzelésében a modern költészet kizárólag irányzatos, szolgáló feladata marad meg: ő úgy látja, a költő e mostani „*bús napokban*” csak „*bús dalt*” énekelhet, s nyájasságra a komoly valóval szemben nem vetemedhetik. A szolgáló költőnek önmaga ellenére kell létrehoznia „*nehéz korának jajszavát*”, s állandóan mintha erőszakot kellene önmagán is elkövetnie: hisz ő is szeretne szerelmes verset, bordalt, szelíd enyelgést énekelni – ám mindezt történelmi bajoktól szenvedő korának erkölcsi parancsa megtiltja neki... A költőtől nemcsak a személyes érzemények kiéneklésének joga vonatik meg itt (a szenvedő, ám cselekvésre felszólító korszellem által), de általában is a kizárólagos komoly és komor fenségre lesz szorítva vagy kárhóztatva: a történelmileg megélt világszenvedés láttán kötelezően érzett *együtt-szenvedés* indulata és felindulása végletesen aszketikus önkorlátozásra szólítja fel, s az öröm és vidámság területe, minden enyhítő kivétel nélkül, zárva kell hogy maradjon előtte. Petőfi *szabad elvű* individualizmusának kötetlenségét talán akkor láthatjuk a legvilágosabban, ha költészeti stratégiáját *ezzel* a maga korában népszerű, nagy hatású és impozáns programmal hasonlítjuk össze. Hiába hirdet ugyanis Petőfi gyakran hasonló elveket (bár ennyire részletesen kimagyarázva és ennyire végletekig lehatárolt módon azért sohasem nyilatkozott!), ő a verseiben mintha szándékosan és tervszerűen, e programversre adott tiszteletlen és szemtelen válaszként írta volna meg, kihívó személyességgel és játékos vidámsággal mindazt, amit Eötvös programja kizárt az igényes *korszerű* költészet köréből (emiatt is roppant érdekes tény, hogy Eötvös József mégis kivételesen nagyra becsülte és támogatta Petőfi költészetét). Az ő költészetébe, valamint kifejtett és implicit ars poeticájába a történelmi meghatározottság és erkölcsi elkötelezettség elfogadása mellett

is *belefér* a bordalok vidámsága, a szerelmi költészet szubjektív szenvedélyessége, a kedély sokféle érintettsége stb.: a DALAIM című önértelmező versben (igen találó és tanulságos módon) rögzített sokféle irányuló indulatosság, a szélesre tárt tolerancia, a modalitások szivárványjátékának javallása oly költőmodell igenlését mutatja, mely fölényesen és tágkeblűen utasítja el a költészet aszketikus leszűkítését az irányművészetre (Eötvössel szembeni eltérésként persze az is felhozható, hogy Petőfi sohasem említette úgy a korparancsot, mintha az erőszakosan szakítaná ki a költőt egy olyan állapotból, melyet egyébként tudna szeretni...). Petőfi kiteljesedő szabadságprogramjának alighanem kulcsmozzanata lesz ez: a költő személyiségének *teljességét* akarja verseiben megjeleníteni, s ennek az egyéni teljességnek még azoknak az elveknek alapján történő korlátozását sem tartja elfogadhatónak, melyekkel egyébként egyetért.

A DALAIM által adott képsornak még egy nagyon fontos tulajdonságára kell felhívunk a figyelmet: itt látszik ugyanis a legvilágosabban, hogy Petőfi számára a különböző költői megnyilatkozások, műfajok, a különböző lélek- és kedélyállapotok egymáshoz képest csupán mellérendelt viszonyban állnak, s egyiknek sincs kitüntetett szerepe vagy túlsúlya a többihez képest. Amint a költő lelke igen sokféle reakcióra képes, úgy a költészet is sokféle lehet s sokféle irányulhat: s mindnek megvan a maga létjogosultsága. Meglehet, az idézett vers felsorolásának aktuális retorikai hierarchiája erőteljes, csattanós pozícióba állítja be a népképviselési-politikai költészetet – mindez azonban tipológiailag nem különíti el e tematikát és indulatot a többitől. Petőfi egyik legradikálisabb gesztusa ez: nála a politikai indulat, tevékenység, költészet szinte „természetes” része lesz az individuum lelki-poétikai világának, s a politika magától értetődő módon *simul* a személyesen érdekelt és elkötelezett életvitel és világnézet többi eleme közé. Petőfinél ez a „természetes” felfogás zárja ki a politikus-forradalmár önsajnáló-felajánlkozó aszkézisét (amelyre a példát már láttuk Eötvös versében): számára ugyanolyan kevésbé szorul magyarázatra vagy történeti-erkölcsi parancsra, hogy lelkének lehetnek vagy legyenek „fellegei”, „villámlási”, mint hogy „pillangói” s „vadrózsái” vannak... S megfordítva: a politikai jellegű költészet sem emelkedik fel vagy ki a poézis nagy egészéből, hanem csak részként, szervesen illeszkedő, de önállósulásra nem képes és nem méltó részként fog funkcionálni.

Elismerendő: e költészeti *résznek* persze a történelemben, a politikai életben más létmód és értelmezési mód jár ki, mint a többinek; s Petőfinek, a közéleti szereplőnek, a forradalmárnak esetében e jogosultság többszörösen is érvényes. Társadalmi-politikai gondolkozásának elemzése az elmúlt évtizedekben sok vitát kavart, s összegzően megnyugtató végeredményt nem hozott: kimutatták, s nem jogtalanul, eszmerendszerében a reformkor politikai liberalizmusának folyamatos jelenlétét és működését, a francia forradalmi jakobinizmus igen mély és árnyalt hatását, általános érdeklődését és fogékonyságát az ez időben korszerű romantikus utópikus szocialisztikus-kommunisztikus eszmék iránt, s több e korban nagy hatású utópikus gondolkodónak (Cabet, Babeuf, Buonarroti stb.) egyedi impulzusát vagy analógiáját, korlátlan individualizmusának időnkénti anarchisztikus beállítottságát stb. Az eszmetörténeti összetevők önmagukban is roppant érdekesek (s valamennyi említett bizonyításban rejlik jó adag igaz bizonyosság is), ám szintézist, Petőfi beállítottságára egyetemesen jellemző általánosságot nem tudnak felmutatni. Esetében sem a források, sem az ihlető hatások nem állnak össze egységes körré, sem a gondolati kiterjesztések és meghosszabbítások

nem tudják homogén erőterré formálni variatívan sokszerű képzetkörét. E téren is arra kell újfent figyelmeztetnünk, mennyire széles skálán mozog Petőfi, gyakran ugyanazon időszakaszban is, mikor egyenesen vagy teoretikus igénnyel nyilatkozik a társadalomról, a politikáról, a társadalom vagy politika működéséről. Hisz tudjuk pl.: A TÁBLABÍRÓ társadalmi szatírájának elkészült töredéke egyáltalán nem mutat többet vagy más eszmeiséget, mint amilyen az Eötvös-féle centralizmus liberalizmusából kiolvasható, ám az ugyanabban az évben (1847) írott A XIX. SZÁZAD KÖLTŐI viszont szocialisztikusan egyenlősítő utópikus programra szólít és esküszik fel... S hasonlóképpen: Petőfi, kinek falán, közismerten, a francia forradalmárok arcképei függtek, s ki profetikusan vízióiban többször is megjósolta, s javallólag, egy akár az utolsó ítéletre is emlékeztető „*vérözön*” szükségszerű eljövételét, 1848 márciusában annak örvend, hogy a forradalom vértelenül zajlott le (ráadásul oly költői kiadvány – azaz a NEMZETI DAL – erjesztő hatása mellett, melynek közvetlen politikai programja egy fikarcnyival nem haladta meg a pozsonyi országgyűlési ellenzék követelését!)... Továbbá: Petőfi, aki a korabeli historizáló magyar nemzeti ideológiával szemben igen árnyalt és bonyolult, sokszor nagyon élesen kritikus viszonyban állt, ki a világszabadságnak szent jelszavát magyarul először adta ki, s ki *minden* népnek szabadságát is szorgalmazta, a szabadságharc viharai között bizony roppant egyszerű nacionalizmussal tudja majd kimondani a magyar nemzet történeti kiválasztottságának tézisést is, s más, most éppen szemben álló nemzetekről alkotott, általában is lesújtó ítéletét is... Ám a teoretikusan legélesebbnek tekinthető ellentmondást alighanem az 1848-as év hihetetlen hullámmáza hozta ki belőle: sok dicsősége, megaláztatása, sikere és szenvedése egészen szélsőséges, poláris reakciókat hívott elő gondolkodásából. Hisz idézzük csak fel AZ APOSTOL nagyszerű, Istenhez intézett történetfilozófiai vallomását (a 11. részből):

*„A szőlőszem kicsiny gyümölcs,
Egy nyár kell hozzá mégis, hogy megérijék.
A föld is egy gyümölcs, egy nagy gyümölcs,
S ha a kis szőlőszemnek egy nyár
Kell, hány nem kell e nagy gyümölcsnek,
Amíg megérik? ez belékerül
Évezredek vagy tán évmiljomokba,
De bizonyára meg fog érni egykor,
És azután az emberek belőle
Világ végéig lakomázni fognak.
A szőlő a napsugaraktul érik;
Míg édes lett, hány napsugár
Lehelte rája élte melegét,
Hány százezer, hány miljom napsugár?...
A földet is sugárok érlelik, de
Ezek nem nap sugárai, hanem
Az embereknek lelkei.
Minden nagy lélek egy ilyen sugár, de
Csak a nagy lélek, s ez ritkán terem;
Hogyan kívánhatnók tehát, hogy
A föld hamar megérijék?...*

*Mi célja a világnak?
 Boldogság! s erre eszköz? a szabadság!
 Szabadságért kell küzdenem,
 Mint küzdtek érte oly sokan,
 És hogyha kell, elvérzenem,
 Mint elvérzettek oly sokan!
 Fogadjatok, ti szabadság-vitézek,
 Fogadjatok szent sorotok közé!”*

Petőfi e sorokban méltóságteljes rezignációval foglalja képbe a romantikus liberalizmus szerves történetfejlődésről szóló tanát: itt a történelem mint organizmus önmagában fejlődik, s radikális váltás, ugrás (azaz forradalom) nélkül érik majd be, ha beérik – ugyanakkor, mint ismeretes, e mű epikus fikciójában épp ennek a szenvedélyesen megfogalmazott koncepciónak lehetetlensége rajzoltatik meg, s az anarchisztikus terror eshetősége lesz, tragikus iróniával, felvázolva. Hasonló koncepcionális feszültség mutatható ki aztán más, e korból való politikus-költői állásfoglalásai között is: míg pl. ama versében, melyet A NEMZETGYŰLÉSHEZ intézett, s melyben új országépítésre szólítja fel a képviselőket, még megengedné, hogy a régi rend radikális eltakarítása során megőrizzenek valamit az elmúltakból („*Nem mondom én: a régi épületnek / Dobjátok félre mindenik követ...*”), addig az AKASSZÁTOK FÖL A KIRÁLYOKAT! forradalmi terror-agitációja már az univerzalista lázadást és az erőszakot dicsőíti, s azt állítja, hogy csak most, a forradalmi lincselés pillanatában kezd „hatalmas lenni a nép” (sőt: még azt is hozzát teszi: „*de még mindig nem tettetek sokat!*”)...

A kijelentések és megfogalmazások ellentmondásai (melyeket az aktív politizálás esetében egyébként sokkal egyenletesebb gyakorlat ellensúlyoz) ugyanarra a szabad, individualista költői szemléletre vezethetők vissza, melyre már oly sokszor utaltunk. Petőfi, jóllehet társadalmi-politikai érdeklődése és érdekeltsége határait, ha nagyon szélesen is, de persze meghúzta, magyarázó és programalkotó attitűdje mellé vagy mögé nem óhajtott szigorúan meghatározott és egy (akármilyen tekintélyelvű) ideológiai forrásból eredeztethető rendszert építeni (talán mindennek illusztratív magyarázatát nyújthatja ama sokszor elemzett életrajzi adat is, mely szerint Petőfi *politikai* tájékozódásának elsődleges forrása nem közvetlenül ideológiai, hanem *történelmi* jellegű volt: a francia forradalom gyakorlati története, bármilyen szemléletű könyvből olvashatta is, elsősorban nyilván mint példa, nem pedig mint elvont teoretikus tanulság érinthette). S e szigorúan körvonalazott rendszert nélkülöző attitűd, mely minden mozzanatában az egyéni helyállásra és erkölcsre utal, s minden mozzanatában rögtön és közvetlenül képes a közvetítések nélkül látott és láttatott *végcélra* mutatni, szabadságában mindig épp ahhoz az elméleti segédanyaghoz nyúl, amelyre, úgy érzi, aktuálisan szüksége van. Petőfi poétikájának közvetlenül reflexív jellege, mely bármely verse szélsőségesen önkényes beszédduktusában kimutatható, a politikai eszmélkedést (illetve a politikáról való eszme-futtatásokat) is befolyásolja, s nem engedi rendszerré szilárdulni. Valószínűleg *ennek* köszönhető, hogy Petőfi politikai versei még ma is sokat őriznek hajdani elevenségükből: e versekben, úgy tűnik, a költő nem is mint politikus politizál, hanem csak polgárként, magánemberként, érintett individuumként beszél a politikával is kapcsolatos fontos kérdésekről, s a világ legtermészetesebb módján közli e téren ki-

alakított személyes állásfoglalását (ugyanennek a politizáló személyességnek, személyes politizálásnak tudható be pl. ama bájos, örömteli egyértelműség is, mely a 15-DIK MÁRCIUS, 1848 című versében nem a politikai sikert, hanem elsősorban saját szerepét és *dicsőségét* óhajtja megörökíteni...). A romantikus Petőfi számára a politika mint modern, elidegenedett, önállósodott szféra vagy egyáltalán nem létezik, vagy ha mégis kénytelen tudomást venni róla, akkor olyannyira rossz színben tűnik fel, hogy vele szemben csak vagy a teljes dühű támadás, vagy a teljes kivonulás gesztusa látszik számára elfogadhatónak: mindezt elégséges módon bizonyíthatja akár a Batthyány-kormány politikájával szembeni sok, nyersen türelmetlen kijelentése (s ezek közt olyan is akad, mely a minisztérium kapcsán a *lámpavasat* emlegeti!), akár az a jó pár, mélyen megrendítő verse, melyekben, úgy látszik, a politikuslét elembertelenítő dilemmáitól akarna megszabadulni, s valamely teljesebb emberség lehetőségét óhajtana keresni (vö. A HEGYEK KÖZT, MIÉRT KISÉRSZ..., ITT BENN VAGYOK A FÉRFIKOR NYARÁBAN... stb.). Sőt: talán maga ez az attitűd is lehet – természetesen az ismert, ideológiai-tartalmi jellegű problémák mellett – az oka, hogy 1848 márciusának hatalmas sikerei után Petőfi oly hamar és hirtelen s annyira kibontakozási lehetőség nélkül kiszorult a politikai térről, s a képviselő-választás során oly elképesztő és megszégyenítő kudarcot kellett elviselnie (bizonyára elegendő itt pl. a szabadszállási kiskunokhoz intézett fatális választási beszéd csodálatosan naiv és balga antitaktikusságára utalni). Eme végletes szabadságelvű köz- és magánéleti magatartás, mely az aktuális politizálás mindennapjai során rendre szüli a kibékíthetetlen és a minden érintett részére és részéről megoldhatatlan konfliktusokat, egyedül a költészet terén őrizheti meg egyszerre szélsőségesen individuális és egyszerre végletesen univerzalisztikus igényét – ezért is szavatolja Petőfi politikai szerepvállalását elsősorban a költészete.

Petőfi forradalom alatti tevékenységéről jó pár kortárs feljegyzése vagy későbbi emlékezése tanúskodik. Ezek közül egyet érdemes itt szemügyre venni, egyrészt azért, mert egy olyan politikailag kevésbé radikális figurától, Kovács Lajostól, Széchenyi István titkárától származik (1848 márciusából), kinek nézetei aligha álltak nagyon közel a Pilvax kávéház forradalmáraiéhoz, másrészt azért, mert az itt olvasható értékelés mégis sokban érintkezik Petőfi önképével. Kovács, miután minden szempontból elismerését fejezte ki Petőfi szerepét és a (Kovács szerint fenyegető) felfordulást konszolidáló tevékenységét illetően („*Petőfi előtt emeljük kalapunkat, ez egyik legnagyobb szerű embere az országnak*”), a következőket írja levelében Széchenyinek: „...*Itt forradalmi jellem három emelkedik ki: Vasváry, Petőfi, Jókai, még lehet negyediknek, de messze hátuk mögé tenni Egressy Gábort! Ezekben nyilatkozik a forradalom minden inspiratioival. Ezeknek semmi személyes ambitiojuk nincs, ők eszmék emberei, a szabadság fanatikus apostolai. Elszánt, szelíd jellemek, teljesen ki van formálva bennök a párizsi jacobinusok fél-stoicismusa, szigorú alakja, – de mindenestre jobb szónokok s bevégzettebb jellemek, mint a 89-iki francia revolutio jacobinjai. Különös meglepetéssel vesz észre bennük minden mélyebbre látó ember annyi organizáló tehetséget, vértől irtózást, a rend s fennálló törvény bálványozó tiszteletét, de meghatározott törekvést a forradalmi átalakulás iránt; s bizonyos lehet mindenki, hogy ők minden percben meghalának doctrinájokért.*” (Kovács Lajos levelei gr. Széchenyi Istvánhoz 1848. március 20-áról és 22-éről; közölve in: Hatvany Lajos: IGY ÉLT PETŐFI. IV. kötet. Akadémiai Kiadó, 1957. 276–277., 286.) Elsősorban nem a dicséret emelkedett pátosza a fontos ebben a megnyilatkozásban, hanem az: mennyire hasonlít e Petőfi-kép arra, amelyet mi is, Petőfi

önjellemezésének, műveinek, valamint róla másoktól származó ismereteinknek s a másfél száz éves Petőfi-kultusznak köszönhetően, őrünk róla. Petőfi mint „*a szabadság fanatikus apostola*”! – mily meglepően és megrendítően találó e korai kortárs szóhasználat (s mennyire összecseng azzal, amit majd a későbbiekben Petőfiről tanulni s tanítani fogunk!), mind a *fanatizmust* (az individuum meg nem alkuvása s mindennel szemben való önérvényesítése okán), mind az *apostolt* (akár isteni kiválasztottsága, akár szent életelvei, akár Petőfi nem sokkal később született poémája miatt), mind a jelszóként érvényesülő *szabadságot* (mely itt ugyanolyan végtelen általánosságban és aktuális politikai szempontból ürességben szerepel, mint Petőfi egész életművében) illetően! Mily különös és tanulságos egybeesés, hogy még a konzervatív kortárs is a szabadság absztrakt elvét látja bele Petőfi figurájába! Akárcsak maga a költő, aki önmagáról mindig is úgy írt, mint kinek számára a legfontosabb problémát a szabad egyéniség erkölcsi helyállása jelenti, természetesen a történetileg adott helyzetre rálátott, önmaga választotta erkölcsi koordináták között. Ahogy Petőfi saját költészetéről beszél 1848. tavaszi forradalmi naplójában, az bizvást bizonyulhat számunkra kevésnek, ám amit egész életvezetése és emberi-költői vállalkozása vezérprincípiumaként jelöl meg, az érvényesnek látszik, sőt, mutatis mutandis, költészetére is kiterjeszhető; mivel individualizmusának „szigorú erkölcsé” „lelkének istenével, a szabadsággal” karöltve halad, olyan költészetet tud létrehozni, mely minden mozzanatával, poétikai gesztusával valóban a sokértelmű szabadság irányába mutat és hat: „...*Lehetnek ékesebb, nagyobbserű lantok és tollak, mint az enyém, de szeplőtelenebbek nincsenek, mert soha lantomnak egy hangját, tollamnak egy vonását sem adtam bérbe senkinek; énekeltem és írtam azt, mire lelkem istene ösztönzött, lelkem istene pedig a szabadság. Az utókor mondhatja rólam, hogy rossz poéta voltam, de azt is fogja mondani, hogy szigorú erkölcsű ember valék, ami egy szóval annyi, mint republikánus, mert a republikának nem az a fő jelszava, hogy »le a királlyal!«, hanem a »tisza erkölcs!«...*”

Lukácsy Sándor

PETŐFI EL NEM HANGZOTT SZÓZATA

„*Buda vára visszafoglalva...*” Csak később derült ki, hogy az ostromra vesztegetni az időt súlyos taktikai hiba volt, de nem csodálkozom a hadvezetők tévedésén: a szimbolikus gesztusoknak olykor mágikus erejük van, s a nemzeti függetlenség jelképes szent helyének megvívásától nagy hatást lehetett várni a nép hangulatára.

Alighogy az örömhír megérkezett Debrecenbe, Kossuth utasítást fogalmazott a hadügyminisztériumnak. Úgy hangzik, mint egy kiáltvány, s valóban az, meg is jelent a *Közlöny* június 2-i számában. „...*hazánk két fővárosa ellenségünk dúló kezétől mentve van!... Jeles hadvezéreink... vitéz seregeink... dicsőséges csaták...*” Kossuth mestere volt a kommunikációnak. Hatni akart, most maga is meghatottan.

Első gondolata reális. „*Kedvesebb kötelességet nem ismerek, mint azokról, akik a szent harcban résztvettek, gondoskodni!*” Az ostromban 1118 magyar esett el, mennyi lehetett a se-